

Tomasz Chrzanowski

"Stipendium Masovianum" w Królewskim Gimnazjum w Ełku w drugiej połowie XIX wieku (1858-1914)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2 (272), 231-251

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Chrzanowski

„STIPENDIUM MASOVIANUM”
W KRÓLEWSKIM GIMNAZJUM W EŁKU
W DRUGIEJ POŁOWIE XIX WIEKU (1858–1914)

Zróznicowany pod względem etnicznym, religijnym i społecznym obszar Prus Wschodnich od 1813 r. do końca stulecia oszczędzały wydarzenia wojenne, zdarzały się jednak pogłębiające biedę klęski głodu i epidemie, żeby wspomnieć o wydarzeniach z początku lat trzydziestych, połowy lat czterdziestych czy drugiej połowy lat sześćdziesiątych oraz liczne okresy dekonjunktury gospodarczej. Na terenie prowincji miały więc miejsce zdarzenia determinujące rozwój inicjatyw dobroczynnych. Działalność charytatywna miała często specyfikę polityczną, etniczną, religijną i społeczną. Pomoc organizowały zarówno kościoły, jak i władze gminne oraz organizacje o charakterze ponadprowincjonalnym, często posiadające swe oddziały w miejscowościach wschodniopruskich. W przypadku ludności polskiej na tereny prowincji docierało wsparcie z innych zaborów lub innych terenów ziem polskich znajdujących się pod panowaniem pruskim.

Choć niektóre z form działalności dobroczynnej zostały już naświetlone, to dzieje filantropii w Prusach Wschodnich w XIX w. należy traktować wciąż jako postulat badawczy. Brak monografii poświęconej tej tematyce zastępują w pewnym zakresie cenne uwagi odnotowywane w publikacjach poświęconych innym zagadnieniom. Aktywność tego typu jest wzmiankowana w opracowaniach dotyczących dziejów Kościoła¹, podejmowane są również analizy działalności organizacji opiekujących się sierotami na terenie XIX-wiecznych Mazur, jak i ruchów propagujących abstynencję na obszarze Warmii².

---

¹ G. Jasiński, *Kościół ewangelicki na Mazurach (1817–1914)*, Olsztyn 2003, ss. 60–80; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2004, ss. 174–182. Wcześniej tę tematykę poruszali w odniesieniu do Kościoła katolickiego m.in.: J. Steinki, *Katholische Caritas und katholisches Vereinswesen in der Diözese Ermland*, Braunsberg 1931; G. Matern, *Die katholischen Wohltätigkeits-Anstalten und -Vereine sowie das katholisch-soziale Vereinsleben in der Diözese Ermland*, Freiburg 1900.

² G. Jasiński, *Dom sierot im. Friedricha Ballnusa w Olecku – przykład zakładu opiekuńczego na Mazurach w XIX wieku*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* [dalej: KMW], 2001, nr 1, ss. 33–46; J. Jasiński, *Ruch trzeźwości na południowej Warmii w połowie XIX wieku*, KMW, 1977, nr 3–4, ss. 357–366.

Celem niniejszego artykułu jest próba zwrócenia uwagi na funkcjonowanie organizacji filantropijnych we wschodniopruskim szkolnictwie średnim w XIX w. poprzez przedstawienie genezy i analizę działalności Stypendium Mazowieckiego („Stipendium Masovianum”) od momentu jego powstania w 1858 r. przy Królewskim Gimnazjum w Ełku, wówczas jednej z trzech szkół tego szczebla działających na Mazurach, do wybuchu I wojny światowej. Stawiamy sobie za zadanie spojrzenie na problem związków idei dobroczynności z życiem szkoły jako instytucji z perspektywy historii edukacji. W tym celu dokonamy analizy poszczególnych aspektów funkcjonowania funduszu na podstawie informacji o jego działalności zawartych w corocznych sprawozdaniach gimnazjum ełckiego. Podejmiemy próbę określenia roli i znaczenia nauczycieli w tego typu inicjatywie. W dalszej kolejności określimy cele stawiane sobie przez fundusz stypendialny oraz główne zasady działalności. Poznanie systemu nagradzania uczniów może posłużyć do charakterystyki kształtowania oczekiwanych postaw uczniowskich. Poprzez analizę organizacji działalności funduszu spróbujemy przedstawić zakres autonomii bądź uzależnienia tego typu przyszkolnej instytucji od władz zwierzchnich. Dzięki analizie działalności funduszu podejmiemy wreszcie próbę oceny roli kulturowej, jaką odgrywała szkoła w mieście i okolicy, określić jej znaczenie w życiu lokalnej społeczności oraz trwałość związków dawnych uczniów i ich rodziców ze szkołą.

Już we wstępnych rozważaniach należy przypomnieć, że obszar, na którym działało gimnazjum ełckie i na którym powstało „Stipendium Masovianum”, był terenem zdominowanym przez ludność protestancką. Unikając wypowiedzi na temat związków pomiędzy specyfiką konfesyjną tych ziem a rozwojem dobroczynności, pragniemy podkreślić, że w literaturze dostrzega się synchroniczność między wstrząsami w łonie świata chrześcijańskiego w pierwszej połowie XVI w. a ukształtowaniem się nowego spojrzenia na zagadnienia niesienia pomocy biednym. Jak podkreślił Bronisław Geremek, polemika dotycząca wyznaniowego wymiaru narodzin nowożytnej organizacji dobroczynności miejskiej w XVI w., zajęła trwale miejsce w dziejopisarstwie europejskim³.

Dla potrzeb niniejszych rozważań najistotniejsze wydaje się jednak podkreślenie znaczenia idei dobroczynności w wyznaniu protestanckim, co powinno nas przybliżyć do poznania pozycji potrzeby niesienia pomocy w hierarchii wartości nauczycieli szkół średnich, jak i reprezentantów elit społecznych, którzy na różne sposoby byli związani z tego typu placówkami. Podkreśla się, że poglądy Lutra na tok życia społecznego i rolę opieki społecznej wynikały z przy-

---

³ B. Geremek, *Litość i szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia*, Warszawa 1989, ss. 14–16.

jęcia zasady prawa naturalnego w życiu doczesnym: „Władzom świeckim i znawcom prawa przyznawał Luter swoście rozumianą autonomię kierowania ludźmi w królestwie prawa naturalnego. Miało to zasadnicze konsekwencje dla protestanckiego programu opieki nad biednymi”. W praktyce Luter stwierdzał konieczność opieki nad osobami potrzebującymi materialnego wsparcia w zakresie nietolerującym próżniactwa. Podkreślał, że to lokalne władze miejskie mają realizować zadania opieki nad ubogimi, jednak tylko w minimalnym zakresie i jedynie nad biednymi ze swych miejscowości⁴.

Choć przyjmuje się wymiennosc stosowania terminów „dobroczynność” i „filantropia”, to zaznacza się jednak odmienne korzenie tych pojęć, wskazując na religijny wymiar pierwszego z nich i na świecki drugiego⁵. Ostatecznie Ewa Leś przyjmuje wspólną definicję dla obu tych terminów, pod którymi rozumie „formalne i nieformalne działania osób, grup społecznych, instytucji i przedsiębiorstw ukierunkowane na zaspokojenie potrzeb jednostek, wspólnot i społeczności w wymiarze materialnym, duchowym i moralnym oraz mające na celu kultywowanie tradycji, a także reformy i zmiany społeczne”⁶.

Powszechnie przytaczane jest stwierdzenie, że przełom XVIII i XIX w. przyniósł wyznaczenie nowej roli państwa w zakresie propagowania idei filantropijnych. Średniowieczny monopol Kościoła w działalności charytatywnej starała się przełamać już reformacja, domagająca się w praktyce rozciągnięcia kontroli państwa chociażby nad szpitalami⁷. Na laicki charakter dążeń filantropii i humanitaryzmu zwrócił uwagę Bronisław Geremek, który dodaje, że w oświeceniu głoszono pogląd o konieczności państwowego interwencjonizmu w zakresie opieki społecznej⁸. To jednak wiek XIX przyniósł istotne instytucjonalne przesunięcie w obszarze organizowania pomocy dobroczynnej, polegające na odgrywaniu coraz większej roli w tego typu inicjatywach przez państwa i koniec dominacji Kościoła w tej mierze⁹. W miarę „zlaicyzowaną” definicję dobroczynności odnajdujemy chociażby w *Encyklopedii Powszechnej* Samuela Orgelbranda. W haśle *Dobroczynność i dobroczynne zakłady* czytamy, że „w znaczeniu ściślejszym nazywamy dobroczynnością przymiot lub zwyczaj czynienia dobrze i łagodzenia cudzej niedoli, w obszernym, rozumiemy pod nią system urządzeń w tym celu podjętych”. W haśle tym wyróżniano dobroczynność prywatną i pu-

⁴ Ibidem, s. 213, 215.

⁵ E. Leś, *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Warszawa 2001; E. Mazur, *Dobroczynność w Warszawie*, Warszawa 1999, s. 7.

⁶ E. Leś, op. cit., s. 18.

⁷ Ibidem, s. 23.

⁸ B. Geremek, op. cit., s. 286, 290.

⁹ E. Mazur, op. cit., s. 14.

bliczną¹⁰. Powyższe uwagi nie oznaczają jednak, że udział Kościoła w działalności charytatywnej nie był w XIX w. znaczący.

Podkreślenie owego przemieszczenia kompetencji w obrębie XIX stulecia jest dla niniejszych rozważań tym bardziej istotne, że szkoły średnie w monarchii pruskiej w tym stuleciu były z reguły instytucjami państwowymi, działającymi w ściśle określonym systemie prawnym. Temu stopniowi kształcenia nie nadano, co prawda, w Prusach jednolitej ustawy szkolnej w skali całego państwa, ale za pomocą niezliczonej liczby rozporządzeń doprowadzono do unifikacji działalności szkół średnich w XIX w. i ich ścisłej kontroli. Idee filantropijne bardzo szybko przeniknęły do tego systemu. Ministerstwo oświaty (zwane w skrócie „Kultusministerium”) wkrótce po powstaniu (1817) wyraziło swoją aprobatę dla powstających związków wspierających potrzebujących pomocy. W reskrypcie z 17 września 1818 r. stwierdzało pożyteczną rolę tego typu inicjatyw, zainicjowanych już wówczas w Bydgoszczy, Gdańsku, Królewcu i Gąbinie, i zachęcało do tworzenia podobnych¹¹. Na przestrzeni XIX w. na obszarze Prus Wschodnich pojawiało się coraz więcej instytucji mających na celu wspieranie uczniów szkół średnich, a wymienione poniżej liczne organizacje filantropijne, działające przy gimnazjum elckim, nie były odosobnionymi przypadkami. We wszystkich zgoła szkołach średnich funkcjonowały organizacje wspierające uboższych uczniów, nie zawsze w formie stypendium. Na przykład w Kętrzynie w gimnazjum Księcia Albrechta na początku ubiegłego stulecia obok pięciu funduszy istniała szkolna kasa zapomogowa („Schulunterstützungskasse”), której konto zasilały m.in. dochody z koncertów muzyki poważnej, organizowanych przez chór uczniowski¹². Wspierano nie tylko uczniów szkół średnich. W wydanej w połowie lat osiemdziesiątych XIX stulecia charakterystyce funduszy stypendialnych, funkcjonujących przy niemieckich szkołach wyższych, Max Baumgart odnotował blisko sześćdziesiąt tego typu instytucji wspierających studentów królewieckiej Albertyny. Wiele z tych organizacji miało rodowód nowożytny, niektóre z nich powstały w XIX w. Na przykład w 1880 r. założono fundację noszącą imię nadprezydenta prowincji wschodniopruskiej Karla von Horna („von Hornsche Stipendien-Stiftung”), wspierającej tych potrzebujących studentów królewieckiej uczelni, którzy albo pochodzili z terenu Prus Wschodnich, albo byli absolwentami szkół średnich z tej prowincji¹³.

¹⁰ *Encyklopedia Powszechna S. Orgelbranda*, t. VII, Warszawa 1861, s. 170.

¹¹ J. F. Neigebaur, *Die Preußischen Gymnasien und höheren Bürgerschulen. Eine Zusammenstellung der Verordnungen, welche den höheren Unterricht in diesen Anstalten umfassen*, Berlin 1835, ss. 206–207.

¹² *Jahresbericht 1903/04 über das Königliche Herzog-Albrechts-Gymnasium zu Rastenburg von Dr. von Kobilinski, Direktor, Rastenburg 1904*, s. 8,11.

¹³ M. Baumgart [hrsg.], *Die Stipendien und Stiftungen (Convicté, Freitische u. s. w.) zu Gunsten der Studirenden an allen Universitäten des deutschen Reichs*, Berlin 1885, ss. 472–484.

Poszukując wzorców dla związków idei filantropijnych z edukacją pruską w XIX w., należy się jednak cofnąć do końca XVIII stulecia i wskazać na przykład filantropinum Jana Bernarda Basedowa, który w latach siedemdziesiątych XVIII w. utworzył zakład wychowawczy w Dessau. Pragnął przygotowywać w nim wychowanków do dorosłego życia poprzez rozwój zdolności praktycznych¹⁴. Uznaje się, że poglądy Basedowa jako twórcy grupy filantropistów, jak i jego naśladowców, miały wpływ na kształt reformy oświaty w państwie pruskim w latach osiemdziesiątych XVIII w. wraz z utworzeniem Naczelnego Kolegium Szkolnego („Oberschulkollegium”)¹⁵. Oto jak ocenia działalność tej szkoły Bronisław Geremek, przy okazji wskazując na znaczenie konfesji w propagowaniu dobroczynności w oświacie: „Promocja postaw opiekuńczych wyrażała się szczególnie w rozwoju szkół dla ubogich dzieci. Tworzenie takich szkół już w myśli renesansowej było postulowane, a instytucje dobroczynne zarówno w katolickiej Wenecji, jak i kalwińskiej Genewie realizowały ten program; środowiska protestanckie w tym zakresie działały zresztą znacznie bardziej konsekwentnie i skutecznie niż katolickie. Philantropinum, wzorcowa szkoła, jaką założył i prowadził w latach 1774–1785 w Dessau J. B. Basedow, była przykładem realizacji programu miłości człowieka, czyli filantropii. Ruch filantropii kładł nacisk na dobroczynność prywatną, w niej szukał oparcia dla istnienia instytucji szkół charytatywnych i innych form pomocy dla ubogich, gdyż w ten sposób realizowane były wyższe motywacje niż w wypadku opieki publicznej i kładzione były trwałe podstawy pokoju społecznego. Traktując nędzę jako rezultat złego trybu życia uważano szkoły za środek wychowania w posłuszeństwie, wpajanie nawyków pracy i poszanowania dla porządku prawnego”¹⁶. W innym filantropinum, założonym przez Christiana Salzmannna w Schnepfenthal, bardzo ważną rolę w kształtowaniu postaw ucznia odgrywały reguły oparte na ideach religijnych¹⁷.

Fundusze stypendialne nie pozostawały domeną jedynie szkół zdominowanych przez nauczycieli i uczniów wyznania ewangelickiego. W XIX-wiecznych Prusach Wschodnich również na katolickiej Warmii funkcjonowało przy gimnazjach wiele fundacji, niekiedy bardzo ściśle związanych z instytucjonalnym Kościołem. Fundusze stypendialne działały przy gimnazjach w Reszlu i Braniewie, znanych jest wiele przykładów wspierania uczniów tych placówek przez duchownych katolickich¹⁸. Dla przykładu podajmy, że ściśle katolicki cha-

¹⁴ Cz. Karolak, W. Kunicki, H. Orłowski, *Dzieje kultury niemieckiej*, Warszawa 2007, s. 226.

¹⁵ S. Kot, *Historia wychowania*, t. II: *Wychowanie nowoczesne. Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby*, wyd. III, Warszawa 1996, ss. 42–43.

¹⁶ B. Geremek, op. cit., ss. 289–290.

¹⁷ Cz. Karolak, W. Kunicki, H. Orłowski, op. cit., ss. 228–229.

¹⁸ A. Kopiczko, op. cit., ss. 178–179.

rakter miało powstałe przy gimnazjum reszelskim w 1882 r. Stypendium Warmińskie („Stipendium Warmiense”), które miało pomagać katolickim uczniom gimnazjum z terenu Warmii¹⁹. Fundusz ten, podobnie jak starsze od niego Stypendium Dosta-Lamprechta, prowadziło gimnazjum reszelskie w ścisłej współpracy z kapitułą katedralną i to właśnie od niej nadprezydent prowincji wschodniopruskiej Albrecht von Schlieckmann domagał się sprawozdań z działalności finansowej²⁰.

W najnowszej literaturze niemieckiej klasyfikuje się osoby/institucje działające charytatywnie w obszarze oświaty m.in. w pracach poświęconych fundacjom wspierającym szkolnictwo wyższe. Rozróżnienie ofiarodawców dokonywane jest w oparciu o określenie intencji, jakimi kierowano się, przeznaczając pomoc na cele naukowe (wyróżnia się mecenasów, sponsorów i fundatorów), podkreśla się również, że ich zaangażowanie mogło mieć charakter bezpośredni lub pośredni (bez zaangażowania własnych środków finansowych). Wskazuje się, że można dokonać podziału fundacji ze względu na liczbę osób zaangażowanych w powstanie danego projektu dobroczynnego. Fundacje zakładały chociażby pojedyncze osoby, rodziny, związki i stowarzyszenia czy gminy²¹.

* * *

Za początek dziejów gimnazjum ełckiego uznaje się rok 1587, kiedy książę Jerzy Fryderyk podniósł istniejącą miejską szkołę do rangi szkoły partykularnej. W 1599 r. podkreślono książęcy tytuł placówki²². Przez długi czas była ona miejscem nauki polskiej szlacheckiej młodzieży protestanckiej, która dopiero z czasem zaczęła naukę w Toruniu²³. Szkoła prowincjonalna przetrwała do początków XIX w., kiedy w wyniku reform oświaty, kojarzonych przede wszystkim z nazwiskiem Wilhelma von Humboldta, głównym typem szkoły średniej stało się gimnazjum neohumanistyczne. „Gimnazjalne” miano szkoły ełcka uzyskała w 1812 r. i funkcjonowała pod patronatem królewskim. Uroczyste poświęce-

¹⁹ Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Kapituły I W 21 – Acta des Domkapitels von Ermland betr. das Stipendium Warmiense am Rösseler Gymnasium (auch Dost-Lamprecht betreffende), nlb.

²⁰ Ibidem, Albrecht von Schlieckmann do kapituły warmińskiej z Królewca, 3 I 1884, nlb.; zob. też: *Festschrift zum 100-jährigen Bestehen des Gymnasium Röfel als Vollgymnasium 1865–1965*, [b.m.r.w.], s. 20.

²¹ H. Spenkuch, *Bürgersinn und Staatshoheit. Stiftungen und Schenkungen für wissenschaftliche Zwecke 1890–1918*, w: W. Neugebauer, B. Holtz [hrsg.], *Kulturstaat und Bürgergesellschaft. Preußen, Deutschland und Europa im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, Berlin 2010, ss. 242–243 (tam dalsza literatura).

²² Bock, *Geschichte des Gymnasiums*, w: *Festschrift zur Feier des 500-jährigen Bestehens von Lyck 1425–1925*, [Lyck 1925], ss. 32–33.

²³ D. Bogdan, *Znaczenie szkół prowincjonalnych w Ełku i w Zalewie dla polskiego i niemieckiego elementu etnicznego w Prusach w XVI–XVIII wieku*, w: G. Białuński, G. Jasiński [red.], *Postawy oraz wzajemne stosunki grup etnicznych i narodowościowych na Mazurach (XIV–XX w.)*, Giżycko 1999, ss. 10–17.

nie nowej placówki miało miejsce 3 sierpnia 1813 r.²⁴ W pierwszej połowie lat trzydziestych liczba uczniów w gimnazjum ełckim wynosiła około dwustu, by w 1836 r. spaść do zaledwie stu sześćdziesięciu. Czyniło to w owym czasie z gimnazjum ełckiego najmniej liczną szkołę średnią w Prusach Wschodnich²⁵. Gimnazjum w Ełku utrzymało się jednak przez całe XIX stulecie, na początku XX w. uczyło się w nim około dwustu osiemdziesięciu uczniów²⁶.

Pisząc o genezie „Stipendium Masovianum”, należy podkreślić, że w pruskim szkolnictwie średnim w XIX w. poczucie konieczności wyrównywania szans i umożliwiania zdolnym, ale niezamożnym uczniom kontynuowania nauki było uwarunkowane faktem, że nauka w gimnazjach była płatna, a wpływy z czesnego („Schulgeld”) stanowiły istotny składnik budżetu szkolnego. W takiej sytuacji jednym ze sposobów pomocy zdolnym, ale niezamożnym uczniom było funkcjonowanie instytucji tzw. wolnych uczniów („Freischüler”), którzy w całości lub w części byli zwolnieni z płacenia czesnego. W pierwszej połowie stulecia w poszczególnych prowincjach i szkołach tych prowincji istniała duża dowolność szkół w zakresie udzielania dyspens z tych obowiązkowych opłat, w niektórych placówkach ich liczba wynosiła nawet kilkadziesiąt procent w danym roku szkolnym. W rozporządzeniu ministerialnym z listopada 1857 r. próbowano nadać ogólne zasady procedurze przyznawania zwolnień, zwracając uwagę m.in. na to, żeby nadawano ten przywilej uczniom naprawdę godnym i nie na dłuższy okres niż najwyżej dany rok szkolny. Nieopłacanie czesnego wiązało się z wieloma restrykcjami. W rozkazy z 1 maja 1889 r. podkreślano, że uregulowanie zaległości w opłatach czesnego jest warunkiem wydania świadectwa ukończenia szkoły. Brak uiszczenia czesnego groził wydaleniem ze szkoły. Zaznaczmy, że głównym powodem podnoszenia wymiaru omawianej opłaty szkolnej był wzrost apanaży nauczycielskich. Ta argumentacja posłużyła na przykład do podniesienia opłat za naukę we wszystkich typach szkół średnich wiosną 1892 r.²⁷

„Stipendium Masovianum” było pierwszym w pełni szkolnym funduszem w Ełku, nie było jednak jedyną organizacją, która wspierała uczniów gimnazjum. W podobny sposób do funduszu, którego działalność analizujemy, działało wiele fundacji, które zarówno poprzedziły jej powstanie, jak i funkcjonowały równoległe z nią. Do stworzenia ich kapitału nie przyczyniali się z regu-

---

²⁴ E. Bernecker, *Geschichte des Königl. Gymnasiums zu Lyck*, Bd II: *Das humanistische Gymnasium von 1813 bis zum dreihundertjährigen Jubiläum*, Königsberg 1891, s. 1.

²⁵ K. F. Merleker, *Statistische Nachrichten über die dreizehn Gymnasien der Provinz Preußen, und über die Universität zu Königsberg*, Beiträge zur Kunde Preußens, 1837, Bd. 1, ss. 187–196.

²⁶ *Königliches Gymnasium zu Lyck. Bericht des Direktors über das Schuljahr 1908/09*, Lyck 1909, s. 8.

²⁷ A. Beier [hrsg.], *Die höheren Schulen in Preußen (für die männliche Jugend) und ihre Lehrer*, 3. Auflage, Halle a. d. S. 1909, s. 373, 463–464, 468.

ły nauczyciele gimnazjalni i nie były one inicjatywą szkolną. Oparciem finansowym dla działalności tych funduszy były przede wszystkim legaty osób prywatnych bądź innych organizacji i towarzystw, mających na celu wspieranie uczniów szkół średnich w Prusach Wschodnich. Najstarszym ze znanych funduszy wspierających uczniów szkoły ełckiej jest posiadający metrykę nowożytną, założony w 1640 r. przez elektora Jerzego Wilhelma, Fundusz dla Rozwijania Pilności Biednych Uczniów („Prämienfonds für arme Knaben zur Erweckung des Fleisses”), który zanikł w okresie wojen napoleońskich i w okresie przekształcania szkoły prowincjonalnej w gimnazjum neohumanistyczne, a został odnowiony przez dyrektora gimnazjum Johanna Samuela Rosenheyne’a w 1827 r. Fundusz wspomagał biedne dzieci przede wszystkim poprzez bezpłatne przekazywanie książek²⁸.

W pierwszej połowie XIX stulecia funkcjonowało również stypendium Fuchsa („Fuchssche Stipendium”). W ramach tego funduszu wspierano m.in. absolwentów gimnazjum ełckiego, którzy podjęli studia na królewieckiej Albertynie. Jego fundatorem był w 1635 r. Balthasar von Fuchs, starosta w Neuhausen, wcześniej w Olecku. Fuchs przeznaczył również środki na opłacanie nauczyciela języka polskiego w Ełku²⁹. W późniejszych latach nie odnotowywano już działalności tej fundacji. Przez całe stulecie funkcjonowała natomiast Fundacja Madeyki („Madeyka-Stiftung”). Jej początki sięgają XVIII w. W 1778 r. małżeństwo Daniel i Christina Madeyka ufundowali stypendium, przeznaczone w pierwszej kolejności dla członków tej rodziny, często jednak z powodu ich braku wśród uczniów gimnazjum przyznawano je innym potrzebującym wychowankom. Kasą tego funduszu przez wiele lat zarządzał nauczyciel Heinrich Georg Cludius, który składał władzom zwierzchnim szczegółowe sprawozdania finansowe. W ramach tej fundacji wspierano wychowanków szkoły ełckiej przez całe XIX stulecie. Na przykład w 1839 r. dwóm uczniom przyznano stypendia w wysokości 14 talarów. W roku szkolnym 1901/1902 udzielono wsparcia również dwóm uczniom³⁰. Bardzo ważna z punktu widzenia nauczania języka polskiego w gimnazjach mazurskich była działalność Towarzystwa Wspierania

---

²⁸ E. Bernecker, op. cit., s. 7; K. F. Merleker, *Historisch-statistische Nachrichten über das Königliche Gymnasium zu Lyck*, Preußische Provinzial-Blätter, 1839, Bd. 22, s. 134; *Nachrichten über das Lycker Gymnasium vom Jahre 1824 bis 1835 incl.*, Preußische Provinzial-Blätter, Königsberg 1836, Bd. XV, s. 492.

²⁹ E. Bernecker, op. cit., s. 7; idem, *Geschichte des Königl. Gymnasiums zu Lyck*, Tl I: *Die Lycker Provinzialschule von ihrer Gründung bis zur Umwandlung in ein humanistisches Gymnasium*, Königsberg 1887, s. 11; D. Bogdan, *Olecko w latach 1560–1800*, w: S. Achremczyk [et al.], *Dzieje Olecka 1560–2010*, Olecko 2010, s. 165; K. F. Merleker, *Historisch-statistische Nachrichten*, s. 133; G. Ch. Pisanski, *Entwurf einer preußischen Literaturgeschichte in vier Büchern*, hrsg. von Rudolf Philippi, Königsberg 1886. Nachdruck: Hamburg 1994, s. 264.

³⁰ Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO) 4/742, Sprawozdanie finansowe fundacji Madeyki za 1839 rok, k. 147; E. Bernecker, op. cit., Tl II, s. 7; K. F. Merleker, *Historisch-statistische Nachrichten über das Königliche Gymnasium zu Lyck*, s. 134; *Nachrichten über das Lycker Gymnasium*, s. 492; *Königliches Gymnasium zu Lyck. Bericht des Direktors über das Schuljahr 1901/1902*, Lyck 1902, s. 24.

Potrzebujących Gimnazjalistów („Verein zur Unterstützung hilfsbedürftiger Gymnasiasten”). Organizacja ta powstała w 1816 r. w Królewcu z inicjatywy krajowego ochmistrza Johanna Jakoba Auerswalda. Powodem jej utworzenia była – jak stwierdzał sam związek – chęć zapobieżenia spadkowi liczby studiujących na królewieckiej Albertynie poprzez wspieranie płatnej nauki przyszłych studentów w gimnazjach. W latach 1821–1840 trafiały do gimnazjum ełckiego „polskie stypendia”, którymi wspomagano uczniów poświęcających się nauce języka polskiego, jako przyszłych duchownych. W latach 1824–1835 corocznie wspierano siedmiu podopiecznych. Należy jednak pamiętać, że stypendium to przyznawano również uczniom gimnazjum kętrzyńskiego³¹. W Ełku wielu uczniów skorzystało również z pomocy powstałego w 1816 r. Litewskiego Towarzystwa Pokojowego („Litthauische Friedensgesellschaft”) z siedzibą w Gąbinie. Przyznawało ono uczniom gimnazjum ełckiego średnio dwa-trzy stypendia rocznie. Stypendia te utrzymały się w Ełku do 1834 r.³² W latach 1853–1862 nadawano kilku uczniom pochodzącym z Litwy, znajdującej się pod zaborem rosyjskim, Stypendium Radziwiłłowskie („Stipendia von Radziwilliana”), ufundowane w 1686 r. przez hrabinę Louise Charlotte von Brandenburg, z d. Radziwiłł, przyznawane znającym język polski uczniom szkół w Kętrzynie i Ełku, a zamierzającym studiować teologię ewangelicką na Albertynie³³. W 1830 r. doszło z inicjatywy dyrektora Johanna Samuela Rosehneyna do stworzenia funduszu wspierania biednych uczniów („Unterstützungsfond”), którego jednak w kolejnych dekadach już nie odnotowywano. W 1835 r. miał na swym koncie około 80 talarów, wspierał kilkoro uczniów pieniądze lub poprzez wręczanie książek³⁴.

Do założenia w pełni gimnazjalnej instytucji charytatywnej postanowiono wykorzystać ważne wydarzenie w życiu szkoły, jakim było oddanie do użytku nowego gmachu szkolnego. Jego wybudowanie pozwoliło na opuszczenie nieruchomości wzniesionej w latach 1704–1707³⁵. Budowę nowego gmachu gimnazjum ełckiego rozpoczęto w 1857 r., a 17 września 1859 r. nastąpiło jego uro-

---

³¹ G. Jasiński, *Kościół ewangelicki na Mazurach*, s. 128; *Nachricht von der Entstehung und dem Fortgange des ostpreußischen Vereins zur Unterstützung hilfsbedürftiger Gymnasiasten. Von dem Verein selbst mitgeteilt*, Beiträge zur Kunde Preußens, 1817, Bd. 1, H. 2, ss. 154–156; *Nachrichten über das Lycker Gymnasium*, s. 492; E. Bernecker, op. cit., Tl II, ss. 7–8; K. F. Merleker, *Historisch-statistische Nachrichten*, s. 133; zob. też E. Martuszewski, „Die polnische Sprachfrage in Preussen” Gustawa Gizewiusza jako źródło do badań nad dziejami germanizacji szkolnictwa na Mazurach, Olsztyn 2001, s. 77, 173.

³² L. Wiese, [hrsg.], *Das höhere Schulwesen in Preussen. Historisch-statistische Darstellung, im Auftrage des Ministers der geistlichen, Unterrichts- und Medicinal-Angelegenheiten*, Berlin 1864, s. 52, 66; E. Bernecker, op. cit., Tl II, przyp. 1, s. 8.; K. F. Merleker, *Historisch-statistische Nachrichten*, s. 134; *Nachrichten über das Lycker Gymnasium*, s. 492.

³³ E. Bernecker, op. cit., Tl II, s. 8.

³⁴ K. F. Merleker, *Historisch-statistische Nachrichten*, s. 135.

³⁵ L. Wiese [hrsg.], op. cit., ss. 65–66.

czyste poświęcenie³⁶. Decyzja o utworzeniu „Stipendium Masovianum” zapadła w czerwcu 1858 r., postanowiono wówczas zorganizować zbiórkę na cel nowego funduszu stypendialnego. 22 listopada 1858 r. przyjęto statut fundacji, który 23 grudnia 1858 r. zatwierdził nadprezydent prowincji pruskiej Franz Eichmann³⁷.

Przez cały analizowany okres funkcjonowania „Stipendium Masovianum” kluczową rolę w jego pracach odgrywali nauczyciele gimnazjum ełckiego. Inicjatorami powołania tego funduszu byli ówczesny dyrektor gimnazjum ełckiego Michael Ferdinand Fabian oraz dwaj wyżsi nauczyciele („Oberlehrer”): Wilhelm Orlando Gortzitza i Julius Albert Kostka.

Michael Ferdinand Fabian urodził się w 1798 r. w Tylży. Po śmierci ojca trafił do tamtejszego sierocińca, jesienią 1815 r. ukończył gimnazjum tylżyckie i rozpoczął studia na królewieckiej Albertynie, gdzie został wpisany do metryki 10 października 1815 r. jako student teologii. Ojcowską opieką otaczał go zarówno podczas nauki w Tylży, jak i podczas pobytu w Królewcu dyrektor gimnazjum tylżyckiego Gustav Heinrich Cörber. Z Królewca, gdzie przerwał studia, zatrudniając się jako nauczyciel domowy u barona Friedricha Leopolda von Schröttera, do Tylży powrócił dopiero w 1820 r. Na Wielkanoc tego roku podjął pracę w tylżyckim gimnazjum, wypełniając obowiązki nauczyciela do 1823 r. W latach 1823–1825 ponownie przebywał w Królewcu, a wiosną 1825 r. został zatrudniony w gimnazjum kętrzyńskim. Stąd przybył na przełomie 1825 i 1826 r. do Ełku, gdzie objął stanowisko trzeciego wyższego nauczyciela. Wiosną 1830 r. odrzucił propozycję pracy w królewieckim Kolegium Fryderycjańskim. W latach 1836–1842 ponownie pracował w gimnazjum kętrzyńskim. Od 1842 r. do przejścia na emeryturę w 1864 r. kierował gimnazjum ełckim. Zmarł w Ełku 19 listopada 1876 r.³⁸

Drugi z inicjatorów „Stipendium Masovianum”, Wilhelm Orlando Gortzitza, urodził się w Nidzicy 9 grudnia 1811 r. jako syn tamtejszego burmistrza Friedricha Gortzitzy i Dorothei Elisabeth z d. Wlost, córki burmistrza działdowskiego. Ukończył gimnazjum w Kętrzynie, a w 1829 r. rozpoczął studia w Królewcu na

³⁶ E. Bernecker, op. cit., Tl II, s. 14.

³⁷ Ibidem, s. 8, przyp. 1, s. 8; Zur Einweihung des neuen Gymnasiums ladet Gönner und Freunde des Schulwesens..., Lyck 1859, s. 44.

³⁸ E. Bernecker, op. cit., ss. 75–76; K. F. Merleker, *Historisch-statistische Nachrichten*, ss. 126–127, 129; *Festschrift zu dem 31. Mai, 1. und 2. Juni stattfindenden 300-jährigen Jubiläum des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit*, Tl I: [H.] Poehlmann, *Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit*, Tilsit 1886, s. 31; G. Erler, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr.*, Bd. II: *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig 1911/12, s. 715; *Nachrichten über das Lycker Gymnasium*, s. 487; *Einladungs-Programm zur öffentlichen Prüfung im Gymnasium zu Rastenburg am 4ten und 5ten October 1825 der die Entlassung von 5 Abiturienten folgt...*, Königsberg 1825, s. 27. Gustav Heinrich Victor Cörber rozpoczął pracę w tylżyckiej szkole prowincjonalnej w 1811 r., dwa lata później został definitywnie mianowany dyrektorem utworzonego z tej szkoły gimnazjum neohumanistycznego – H. Pöhlmann, *Beiträge zur Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit*. Fünftes Stück. *Die Königliche Provinzial-Schule bis zu ihrer Umwandlung in ein Königliches Gymnasium 1791–1812*, w: *Programm des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit. Ostern 1876*, Tilsit 1876, s. 31, 36.

wydziale teologicznym, później podjął również studia filologiczne. Najpierw uzyskał zatrudnienie w gimnazjum kętrzyńskim, skąd w 1836 r. trafił do Ełku. Tutaj pracował, osiągając kolejne szczeble nauczycielskiej kariery, do momentu przejścia na emeryturę 1 kwietnia 1881 r. Gortzitza nie unikał działalności politycznej. W latach sześćdziesiątych reprezentował partię postępową („Fortschritts-partei”) w pruskiej Izbie Poselskiej. Zmarł 25 lutego 1889 r. w Ełku³⁹.

I wreszcie trzeci z założycieli funduszu, Julius Albert Kostka, urodził się w Baniach Mazurskich w 1805 r. Był absolwentem gimnazjum ełckiego, po ukończeniu którego rozpoczął studia na Albertynie (wpisany do metryki uniwersyteckiej jako student filologii 18 października 1824 r.). Tuż po ukończeniu studiów, w grudniu 1827 r., powrócił do gimnazjum ełckiego, tym razem już w roli nauczyciela, w celu odbycia swego rocznego stażu. Szczęście mu dopisywało, ponieważ w trakcie trwania praktyki pracę w gimnazjum porzucił zajmujący stanowisko szóstego nauczyciela Karl Ferdinand Marcus, który objął funkcję pastora w Rydzewie w powiecie giżyckim. Jego posadę Kostka objął 1 sierpnia 1828 r. Przez ponad czterdzieści lat, do 1870 r., nauczał w gimnazjum ełckim, w którym uzyskiwał kolejne stopnie kariery zawodowej. Już w 1835 r. otrzymał nominację na wyższego nauczyciela. Zmarł 18 sierpnia 1873 r.⁴⁰

W życiorysach założycieli „Stipendium Masovianum” można zauważyć kilka wspólnych elementów. Wszyscy trzej nauczyciele urodzili się na przełomie XVIII i XIX w. na terenie Prus Wschodnich, wszyscy ukończyli ten sam uniwersytet i przez kilka dekad pracowali w gimnazjum ełckim, a w chwili tworzenia interesującego nas funduszu byli od wielu lat pracownikami tej szkoły.

Podkreśłmy na marginesie, że nauczyciele gimnazjalni byli aktywni w wielu innych przedsięwzięciach o charakterze społecznym, religijnym i kulturalnym. Ograniczając się do przykładu Ełku, zaznaczmy, że dyrektor gimnazjum Fabian i inni nauczyciele, wśród nich dr Heinrich Georg Cludius i wyższy nauczyciel Michael Chrzescinski, byli założycielami ełckiego oddziału protestanckiego Związku Gustawa Adolfa⁴¹.

³⁹ K. Roemer, *Gortzitza, Wilhelm Orlando*, w: *Altpreußische Biographie*, Bd. V, 2. Lief., Marburg/Lahn 2007, s. 1793; E. Bernecker, op. cit., Tl II, s. 80; APO 4/754, Ministerstwo oświaty do rejencji gabińskiej, Berlin, 30 XII 1880, k. 46.

⁴⁰ E. Bernecker, op. cit., Tl II, s. 79; J. Sembritzki, *Kleine Beiträge zur Geschichte des Gymnasium und der Schulen zu Lyck*, Mittheilungen der Litterarischen Gesellschaft Masovia, 1904, H. 10, s. 218; *Nachrichten über das Lycker Gymnasium*, s. 487, 491; Von der den öffentlichen Schulen gebührenden Achtung. Eine im vorigen Jahre gehaltene Entlassungsrede, womit zu der öffentlichen Prüfung aller Classen des Königlichen Gymnasiums zu Lyck – – und zu der Einführung eines Lehrers und der Abiturientenentlassung – – ehrerbietigst einladet der Direktor Dr. Rosenheyn, Königsberg 1828, ss. 29–30, 39; G. Erler, op. cit., s. 748; K. F. Merleker, *Historisch-statistische Nachrichten...*, ss. 127–128. Karl Ferdinand Marcus sprawował urząd pastora w Rydzewie w powiecie giżyckim w latach 1828–1832 – F. Moeller, *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, Bd. 1. *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzung*, Hamburg 1968, s. 124.

⁴¹ Der Gustav-Adolfs-Bote für die Provinz Preußen, 1846, H. 1, ss. 337–338; G. Jasiński, *Kościół ewangelicki na Mazurach*, s. 96.

* * *

Jak wspomniano wyżej, pretekstem do zorganizowania zbiórki na rzecz utworzenia funduszu stypendialnego było oddanie do użytku nowego gmachu gimnazjalnego, a bezpośrednim powodem powstania „Stipendium Masovianum” brak w Ełku tego typu instytucji powstałej ze szkolnej inicjatywy. Tak genezę funduszu przedstawił również dyrektor Fabian w 1859 r.⁴²

Dokładne informacje o celach i zasadach działalności gimnazjum zawierał wspomniany statut, który opublikowano w jednym z dwóch sprawozdań gimnazjum ełckiego z 1859 r.⁴³ W paragrafie pierwszym potwierdzano powyższą genezę i cel działania funduszu oraz kwotę kapitału założycielskiego, a także zakres prowadzonej zbiórki pieniężnej. Dodawano, że fundusz pozostanie na zawsze własnością gimnazjum. W paragrafie drugim statutu określano nazwę stypendium, w paragrafie piątym zaznaczono natomiast, że liczba stypendiów będzie uzależniona od potrzeb, a decyzję o ich liczbie będzie podejmowało jednogłośnie kuratorium funduszu. Informowano także o systemie przydzielania stypendium. Przewidywano w początkowym okresie działalności fundacji wynagradzanie jednego ucznia kwotą w wysokości 20 lub 25 talarów, która miała być częścią wpływów z odsetek od funduszu założycielskiego (500 talarów). Planowano z części odsetek i dalszych datków stworzyć drugie stypendium o takim samym kapitale. Oznajmiano ponadto, że stypendium jest przyznawane na okres roku i może zostać odebrane decyzją kuratorium tym uczniom, którzy okażą się go niegodni. W paragrafie dwunastym określano wymagania stawiane przyszłym stypendystom. Powtarzano za paragrafem pierwszym warunek niezamożności oraz uzyskiwanie wyróżniających się wyników w nauce. Kandydat na stypendystę musiał być uczniem jednej z trzech najwyższych klas gimnazjum (tercji, sekundy lub prymy). Wyraźnie uwypuklano wychowawczą rolę szkolnego funduszu stypendialnego, zwracając uwagę na to, że głównym kryterium przyznawania pomocy ubogim uczniom będzie ich pracowitość, przejawiająca się w dobrych wynikach w nauce. Przydzielanie stypendium uczniom kwarty dopuszczano tylko w wyjątkowych przypadkach, np. jeśli żaden z uczniów trzech najwyższych klas nie spełniał warunków wymaganych statutowo. Bardzo ciekawą informację w zakresie kryteriów przyznawania stypendiów zawarto w paragrafie trzynastym, w którym stwierdzano, że w wypadku, kiedy dwaj równorzędni kandydaci

---

⁴² Zur Einweihung des neuen Gymnasiums..., Lyck 1859, s. 44.

⁴³ Przedruku statutu funduszu oraz listy darczyńców za lata 1858–1859 dokonał: R. Ulkan, *Das Stipendium Masovianum in Lyck (1858/59)*, *Altpreußische Geschlechterkunde. Neue Folge*, Jg. 27, 1979, H. 1–3, ss. 53–59.

starają się o stypendium, a tylko jeden z nich pochodzi z Mazur, decyzję o przyznaniu wsparcia należy rozstrzygać na jego korzyść⁴⁴.

W paragrafie dziesiątym statutu określono skład personalny kuratorium stypendium. Miało je tworzyć trzech nauczycieli zwyczajnych („ordentliche Lehrer”) gimnazjum ełckiego, wybieranych na pięć lat. Formalnie nie istniał więc zapis o automatycznym uczestnictwie dyrektora szkoły w kuratorium. W kolejnym paragrafie sprecyzowano zadania tego organu, do których zaliczono m.in. nadzór nad wydatkami funduszy stypendialnych zgodnie z celami statutowymi oraz sformułowano procedurę przyznawania stypendiów. Nie przewidywano żadnych wynagrodzeń dla członków kuratorium funduszu. Zaznaczano, że jedynie skarbnikowi może przysługiwać gratyfikacja, gdyby wzrost zasobów funduszu znacznie zwiększył zakres jego obowiązków. W kolejnych sprawozdaniach rocznych nie pojawiły się jednak informacje o zarobkach żadnego z członków kuratorium. O państwowej kontroli nad działalnością stypendium świadczy zapis ostatniego, osiemnastego paragrafu statutu, w którym stwierdzano, że jego zmiany można dokonać tylko za zgodą zwierzchnich władz i jednogłówną decyzją kuratorium⁴⁵.

Zgodnie z odpowiednim zapisem statutowym, w składzie kuratorium fundacji znajdowali się przez cały analizowany okres jego działalności ełccy nauczyciele. W tym głównym organie funduszu zasiadał każdy kolejny następca Fabiana na stanowisku dyrektora gimnazjum ełckiego. Pierwszy skład kuratorium tworzyli trzej inicjatorzy „Stipendium Masovianum”, a więc Fabian, Gortzitza i Kostka. W 1875 r. w kuratorium funduszu znajdowali się dyrektor Hermann Hampke oraz wyżsi nauczyciele Gustav Kopetsch i Otto Bock. Ten drugi opiekował się również kasą fundacji. W 1881 r. kuratorium tworzyli dyrektor Kammer oraz Kopetsch i Bock. Znany również skład kuratorium fundacji z 1883 r., które składało się z trzech nauczycieli: dyrektora szkoły Eduarda Kammera, profesora Kopetscha oraz starszego nauczyciela Bocka, który pozostawał wciąż skarbnikiem. W 1890 r. w skład kuratorium funduszu wchodził Kammer, August Laves i Bock, a dwa lata później August Kotowski, ostatni dyrektor gimnazjum ełckiego przed wybuchem I wojny światowej, oraz Laves i Bock⁴⁶.

Jak zaznaczyliśmy, zgromadzony w wyniku zbiórki z lat 1858–1859 kapitał funduszu miał opiewać na kwotę 500 talarów, a z odsetek od tej sumy mia-

⁴⁴ Zur Einweihung des neuen Gymnasiums..., Lyck 1859, ss. 45–47; zob. też: E. Bernecker, op. cit., Tl II, s. 9.

⁴⁵ Zur Einweihung des neuen Gymnasiums..., Lyck 1859, ss. 46–47.

⁴⁶ Ibidem, s. 47; Jahresbericht des Königlichen Gymnasii zu Lyck am Schlusse des Schuljahres vom 10. September 1874 bis Michaelis 1875, Lyck 1875, s. 29; Programm des Königlichen Gymnasiums zu Lyck für die Zeit von Ostern 1880 bis Ostern 1881..., Lyck 1881, s. 18; Programm des Königlichen Gymnasiums zu Lyck für das Schuljahr 1882/83, Lyck 1883, s. 17; Jahresbericht über das Königliche Gymnasium zu Lyck für das Schuljahr 1889/1890, Lyck 1890, s. 21; Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Lyck für das Schuljahr 1891/1892, Lyck 1892, s. 23.

ło być wypłacane corocznie stypendium w wysokości 20 lub 25 talarów. 1% dochodów uzyskanych z odsetek wraz z napływającymi corocznie datkami miał być przeznaczony na kapitał drugiego stypendium, również wynoszący 500 talarów⁴⁷. Trzeba przyznać, że założenia inicjatorów powołania funduszu zostały zrealizowane z nadwyżką. Zebrana w latach 1858–1859 kwota znacznie przekroczyła statutowe 500 talarów i wyniosła w sumie 846 talarów, które ulokowano głównie na hipotekach, m.in. starszego nauczyciela gimnazjum ełckiego Wilhelma Menzla⁴⁸. Oprocentowanie przy tych hipotekach wynosiło przez cały analizowany okres kilka procent i stanowiło główne źródło dochodu funduszu. W sprawozdaniu z 1860 r. informowano, że podana w poprzednim roku kwota była niepełna, w sumie wpływy wyniosły bowiem 947 talarów i 12 srebrnych groszy. W ciągu następnego roku nadeszły kolejne wpłaty od osób prywatnych w wysokości 163 talarów i 8 srebrnych groszy. Ogólny bilans w 1860 r. zamykał się kwotą 1146 talarów i 27 srebrnych groszy⁴⁹.

Kapitał „Stipendium Masovianum” szybko powiększano, zwłaszcza w pierwszych latach działalności. W 1861 r. wynosił nieco ponad 1327 talarów, a latem 1862 r. już nieco ponad 1485 talarów. Przyrost kapitału wynikał przede wszystkim z dochodów z dwóch źródeł: ofiar osób prywatnych oraz odsetek od kapitału ulokowanego na hipotekach. Działalność fundacji za pomocą własnych przedsięwzięć wspierała również lokalna społeczność. Na przykład ełcki związek śpiewaczy („Gesang-Verein in Lyck”), który zorganizował koncert na rzecz „Stipendium Masovianum” w maju 1862 r., podczas którego zebrano 15 talarów. W tym czasie środki fundacji pozostawały zainwestowane głównie na hipotekach, pewną część ulokowano również w powiatowej kasie oszczędnościowej. Stypendium ponosiło wydatki dwojako rodzaju: 50 talarów przekazano na dwa stypendia dla uczniów, koszty administracyjne pochłonęły nieco ponad 8 talarów⁵⁰.

Kapitał funduszu w 1867 r. przekroczył 2000 talarów⁵¹. Po wprowadzeniu nowej jednostki walutowej tuż po powstaniu II Rzeszy Niemieckiej, w bilansie za 1874 r. podano, że zebrane na koncie fundacji 2624 talary, 24 srebrne grosze

⁴⁷ E. Bernecker, op. cit., Tl II, ss. 8–9.

⁴⁸ Zur Einweihung des neuen Gymnasiums..., Lyck 1859, s. 52. Wilhelm Menzel był m.in. wydawcą „Przyjaciela Ludu Łeckiego”, współredagowanego przez Gustawa Gizewiusza – por. G. Jasiński, *Wstęp [do:] Przyjaciela Ludu Łeckiego (ełcki). Roczniki 1842 i 1844 wraz z „Przydatkiem”*, Ostróda 2010, s. 24. O działalności Menzla zob. także: *Wilhelm Menzel, der Begründer der Lycker Zeitung*, Sudauen, F. 6, [b.r.], ss. 1400–1402; T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, Warszawa 1983, ss. 213–214.

⁴⁹ Zur öffentlichen Prüfung im Königlichen Gymnasium zu Lyck – – und zur Entlassung der Abiturienten..., Lyck 1860, ss. 14–17.

⁵⁰ Zur öffentlichen Prüfung im Königl. Gymnasium zu Lyck – – ladet ergebenst ein der Director M. F. Fabian, Lyck 1862, ss. 36–38.

⁵¹ Zur öffentlichen Prüfung der Schüler des Königlichen Gymnasiums zu Lyck – – ladet ergebenst ein Professor Kostka, Lyck 1868, s. 22.

i 5 fenigów według nowej waluty wyniosły 7874 marki i 44 fenigi⁵². W marcu 1883 r. dysponowano około 11 tys. marek, a 6 marca 1890 r. 14 042,66 markami⁵³.

W 1892 r. kwota pozostająca na koncie stypendium zbliżyła się do 15 tys. marek. Dochody fundacji znacznie przewyższały wydatki i w roku budżetowym 1893–1894 bilans zamykał się kwotą około 300 marek na plusie. W latach 1890–1901 kapitał funduszu, mimo pewnych wahań w połowie lat dziewięćdziesiątych, wzrósł o blisko 2 tys. marek i zbliżył się do 16 tys. Kapitał ten na początku XX w. był ulokowany na hipotekach, wekslach, wschodniopruskich listach zastawnych oraz w powiatowej kasie oszczędnościowej. Tuż przed wybuchem wojny kapitał fundacji wynosił nieco ponad 17 300 marek⁵⁴; w ciągu czterdziestu lat doszło więc do jego podwojenia.

Ponieważ zorganizowana w 1858 r. zbiórka okazała się sukcesem, a i w kolejnych latach osoby prywatne nie stroniły od wspomaganie funduszu, możliwe stało się stworzenie większej liczby stypendiów, jednak za każdym razem miały być wypłacane z odsetek od kolejnych 500 talarów. Wobec licznych wpływów możliwość przyznania drugiego stypendium zaistniała już na Wielkanoc 1860 r.⁵⁵ Z biegiem lat liczba stypendiów ulegała stałemu zwiększaniu. W roku szkolnym 1861/1862 stypendia w wysokości 25 talarów przyznano dwóm uczniom prymy. Dyrektor Fabian informował, że trzecie stypendium jest już niemal gotowe („nahezu fertig”), a do jego wypłacenia brakuje zaledwie 5 talarów⁵⁶. W tymże roku szkolnym 1863/1864 przyznano już trzy stypendia, aczkolwiek w tym samym sprawozdaniu zaznaczano, że wzrastająca suma pieniędzy na koncie funduszu pozwala myśleć o stworzeniu czwartego stypendium, a także o podwyższeniu wysokości dotychczasowych. Po dodaniu odsetek hipotecznych zaistniała możliwość utworzenia czwartego stypendium, które po raz pierwszy wypłacono na Wielkanoc 1868 r. W roku szkolnym 1870–1871 stypendium otrzymało czterech uczniów. W pierwszej połowie lat siedemdziesiątych liczbę stypendiów powiększono do pięciu, tak było np. w roku szkolnym 1874–1875⁵⁷. Rewidowano w ten sposób postanowienie kuratorium funduszu z 1869 r., kiedy to zrezygnowano z pomna-

⁵² Jahresbericht..., Lyck 1875, s. 27.

⁵³ Programm – – für das Schuljahr 1882/83, Lyck 1883, ss. 16–17; E. Bernecker, op. cit., Tl II, s. 9.

⁵⁴ Jahresbericht..., Lyck 1892, ss. 22–23; Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Lyck für das Schuljahr 1893/94, Lyck 1894, s. 14; Königliches Gymnasium zu Lyck. Bericht des Direktors über das Schuljahr 1900/1901, Lyck 1901, s. 11; Königliches Gymnasium zu Lyck. Bericht des Direktors über das Schuljahr 1913/14, Lyck 1914, s. 14.

⁵⁵ Zur öffentlichen Prüfung..., Lyck 1860, s. 17.

⁵⁶ Zur öffentlichen Prüfung..., Lyck 1862, s. 39.

⁵⁷ Zur öffentlichen Prüfung im Königl. Gymnasium zu Lyck – – und zur Entlassung der Abiturienten..., Lyck 1864, ss. 23–24; Zur öffentlichen Prüfung..., Lyck 1868, ss. 20–22; Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Lyck am Schlusse des Schuljahres von Michaelis 1870 bis dahin 1871, Lyck 1871, s. 21; Jahresbericht des Königlichen Gymnasii zu Lyck..., Lyck 1875, s. 29.

zania liczby stypendiów i podjęto decyzję o podwyższeniu już istniejących⁵⁸. Powyższa liczba stypendiów obowiązywała z małymi wyjątkami do wybuchu I wojny światowej. Mowa jest o niej m.in. w sprawozdaniach gimnazjum ełckiego za lata 1882/1883, 1889/1890, 1901/1902 i 1913/1914⁵⁹. Za wyjątkowy należy uznać rok szkolny 1895/1896, kiedy przyznano tylko trzy stypendia, dla jednego ucznia prymy i dwóch uczniów sekundy, a także rok szkolny 1908/1909, w którym przydzielono je czterem uczniom⁶⁰. W sumie kuratorium funduszu „Stipendium Masovianum” w latach 1859–1914 przyznało około 250 stypendiów.

Ich wysokość, zgodnie ze statutem, wynosiła zazwyczaj 25 talarów. W 1870 r. poinformowano, że kuratorium zrealizowało swe postanowienie z poprzedniego roku i dokonało podwyższenia kwoty jednego stypendium o 5 talarów i teraz wynosiło ono 30 talarów⁶¹. Po wprowadzeniu nowej waluty na terenie Rzeszy w 1873 r. wysokość stypendiów wynosiła średnio 100 marek, jak wynika z danych przedstawionych za rok 1893/1894, kiedy to na pięć stypendiów przeznaczono kwotę 500 marek⁶².

Z apeli formowanych przez kilku dyrektorów gimnazjum ełckiego wynika, że gromadzone środki i udzielane stypendia nie zaspokajały potrzeb uczniów ani nauczycielskich starań zmierzających do wspomagania wychowanków. Dyrektor Fabian podkreślał znaczenie „Stipendium Masovianum” wobec decyzji władz zwierzchnich z 12 kwietnia i 28 czerwca 1862 r., na mocy której uczniowie gimnazjum ełckiego pozbawiono od lata 1862 r. wspomnianego powyżej Stipendium Radziwiłłowskiego („Stipendia von Radziwilliana”). Stypendium to miało odąd wspierać studiujących teologię na Albertynie, pochodzących z terenów Litwy, znajdujących się pod zaborem rosyjskim⁶³. Po wprowadzeniu czwartego stypendium dyrekcja szkoły zachęcała potencjalnych ofiarodawców do dalszych wpłat, ponieważ liczba uczniów potrzebujących wsparcia była w ełckim gimnazjum wciąż bardzo duża („Die Zahl der bedürftigen Schüler ist bei uns sehr gross”)⁶⁴. W 1881 r., kiedy lista darczyńców była jeszcze okazała, obok rutynowych podziękowań za dotychczas uiszczane składki, z apelem do ofiarodawców

⁵⁸ Zur öffentlichen Prüfung der Schüler des Königlichen Gymnasiums zu Lyck – – ladet ergebenst ein Prof. Dr. H. Hampke, Director, Lyck 1869, s. 45.

⁵⁹ Programm..., Lyck 1883, s. 17; Jahresbericht über das Königliche Gymnasium zu Lyck für das Schuljahr 1889/90, Lyck 1890, s. 21; Königliches Gymnasium zu Lyck..., Lyck 1902, s. 24; Königliches Gymnasium zu Lyck..., Lyck 1914, s. 14.

⁶⁰ Königliches Gymnasium zu Lyck. Bericht über das Schuljahr 1895/96, Lyck 1896, s. 23; Königliches Gymnasium..., Lyck 1909, s. 14.

⁶¹ Zu der öffentlichen Prüfung der Schüler des Königlichen Gymnasiums zu Lyck – – ladet ergebenst ein Prof. Dr. H. Hampke, Director, Lyck 1870, s. 22.

⁶² Jahresbericht..., Lyck 1894, s. 14.

⁶³ Zur öffentlichen Prüfung..., Lyck 1862, s. 34, 39.

⁶⁴ Zur öffentlichen Prüfung..., Lyck 1868, ss. 20–22.

zwrócił się dyrektor Eduard Kammer. Wskazywał, że w gimnazjum uczy się wielu niezamożnych uczniów, a liczbę miejsc przeznaczonych dla wolnych uczniów określał jako bardzo ograniczoną, stąd też liczba potrzebujących wzrosła⁶⁵.

Nie sposób podać pełnego wykazu stypendystów, gdyż w końcu lat dzie-więćdziesiątych porzucono praktykę podawania w sprawozdaniach szkolnych nazwisk wyróżnionych uczniów. Stąd też trudno zweryfikować m.in. wymienio-ne powyżej założenie statutowe, czy preferowano uczniów pochodzących z terenu Mazur. Zgodnie z przyjętymi zasadami – przypomnijmy – nagradzano uczniów trzech najwyższych klas gimnazjalnych. Można stwierdzić, że częste były przy-padki wielokrotnego wyróżniania tych samych uczniów. Na przykład w 1867 r. po raz piąty „Stipendium Masovianum” otrzymali wychowankowie Hassenste-in i Freyer, a uczeń Albrecht uzyskał je po raz trzeci⁶⁶. W 1871 r. stypendystą był uczęszczający do wyższej tercji Sembritzki. Można przypuszczać, że chodzi o Jana Karola Sembrzyckiego, który był wówczas uczniem gimnazjum⁶⁷.

Charakterystykę ofiarodawców należy rozpocząć od podkreślenia, że pa-ragraf pierwszy statutu oznajmiał, że składkę organizuje się wśród dawnych uczniów gimnazjum ełckiego i rodziców obecnych lub byłych wychowanków tej szkoły⁶⁸. Dokładne informacje o darczyńcach i kwotach ofiarowanych przez nich na rzecz „Stipendium Masovianum” zawierały coroczne sprawozdania szkolne gimnazjum. Lista darczyńców opublikowana w sprawozdaniu z 1859 r. zawiera około 250 nazwisk. Większość osób pochodziła z Ełku lub była związa-na z tym miastem. Z listy wynika, że wspólne „doświadczenie szkolne” łączyło urzędników, rzemieślników, duchownych, kupców, nauczycieli mazurskich. We-ryfikację związków ofiarodawców z gimnazjum ełckim można dokonać chociaż-by na przykładzie pracownika oświaty Fritza Skrodzkiego, jednego z darczyńców z 1858/1859 r., który nie tylko ukończył gimnazjum ełckie, ale i rozpoczął w nim karierę nauczycielską (później był wieloletnim pracownikiem gimnazjum tylzyc-kiego)⁶⁹. Na liście znalazło się również m.in. wielu urzędników, kupców, właścicieli ziemskich, rzemieślników, reprezentantów wolnych zawodów, duchownych, nauczyciel J. A. Bergenroth z gimnazjum toruńskiego, dyrektor królewskiego gim-nazjum knipawskiego Ferdinand Skrzeczka. Składka objęła więc swym zasię-giem całe Mazury, a nawet przekraczała ich granice. Zaznaczmy, że najliczniej

⁶⁵ Programm des Königlichen Gymnasiums..., Lyck 1881, s. 18.

⁶⁶ Zur öffentlichen Prüfung der Schüler des Königlichen Gymnasiums zu Lyck..., Lyck 1867, s. 57.

⁶⁷ Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums..., Lyck 1871, s. 21; Sembrzycki w pewnym okresie nauki był pilnym uczniem, ale ostatecznie nie uzyskał świadectwa dojrzałości – D. Kasperek, *Jan Karol Sembrzycki 1856–1919. Mazur na rozdrożu narodowym*, Olsztyn 1988, s. 41.

⁶⁸ Zur Einweihung..., Lyck 1859, s. 45.

⁶⁹ *Festschrift...*, s. 30.

reprezentowany był Ełk, ale bardzo aktywni byli również ofiarodawcy z pobliskiego Olecka. Darczyńcy zamieszkiwali ponadto takie miejscowości, jak Biała Piska, Węgorzewo, Krzywe, Malinka, Szarejki, Giżycko, Pisz, Wielbark, Ragneta i wiele innych. Duchownych reprezentowali licznie superintendenci, m.in. Louis Schellong z Olecka i Julius Stiller z Mrągorowa, a także wielu pastorów mazurskich z duchownym ełckim Samuelem Jablonowskim na czele. Na liście odnotowano również nazwiska przedstawicieli władz lokalnych, m.in. landrata piskiego Hermanna Rudolpha von Hippela. Co szczególnie istotne dla badacza dziejów edukacji, znaleźli się tu także nauczyciele gimnazjum ełckiego: inicjator Gortzitza, Ludwig Horch, Wilhelm Kuhse, Gustav Kopetsch, Wilhelm Menzel, Michael Chrzescinski i inni⁷⁰.

W 1860 r. wpłat za rok 1859 dokonało około 70 osób, m.in. dyrektor bartoszyckiej wyższej szkoły obywatelskiej („höhere Bürgerschule” – rodzaj szkoły średniej, preferującej naukę przedmiotów realnych), w latach 1846–1856 nauczający w gimnazjum ełckim Carl Albert Kißner, superintendent olecki August Ernst Stern, superintendent ostródzki Wilhelm Merleker, nauczyciele ełccy Ludwig Horch i Wilhelm Menzel, pastory, kupcy, rzemieślnicy, posiadacze ziemscy. Składki za rok 1860 uiszcili m.in. nauczyciele gimnazjum ełckiego Gustav Kopetsch, Johann Richter i dyrektor Fabian⁷¹.

Datki osobiste za rok 1867 uiszcili jedynie około czterdziestu darczyńców⁷², w połowie lat siedemdziesiątych na liście ofiarodawców znajdowało się kilkadziesiąt osób. Wśród nich byli nauczyciele gimnazjum ełckiego: dyrektor Hermann Hampke, nauczyciele Friedrich Bahnsch, Embacher, Otto Sieroka, Otto Bock. Ponadto wpłat dokonali także ełcki księgarz Wiebe, pastor von Giżycki i kupiec Gottberg. Jak zwykle licznie reprezentowane było Olecko⁷³. Z corocznych sprawozdań wynika, że charytatywną działalność Fabiana kontynuowali kolejni dyrektorzy i kolejne pokolenia nauczycieli. Na przykład w 1870 r. na liście darczyńców znajdował się dyrektor Hampke, a także nauczyciele Bock i Laves⁷⁴. W roku szkolnym 1882/1883 wpłat na konto stypendialne dokonało ponad 40 osób, wśród nich urzędnicy państwowi, posiadacze ziemscy, pastory (m.in. superintendent Schellong), kupcy, rzemieślnicy, nauczyciele (starszy nauczyciel Bock, starszy nauczyciel Sieroka, profesor Gortzitza). Wśród darczyń-

⁷⁰ Zur Einweihung..., Lyck 1859, ss. 48–52.

⁷¹ Zur öffentlichen Prüfung..., Lyck 1860, ss. 14–17; E. Bernecker, op. cit., Tl II, ss. 80–81; M. Hein, *Historia miasta Bartoszyce 1332–1932*, przekł. H. Sznytka, wstęp i oprac. J. J. P. Drogomir, Bartoszyce 2001, s. 240.

⁷² Zur öffentlichen Prüfung..., Lyck 1868, ss. 20–22.

⁷³ Jahresbericht..., Lyck 1875, ss. 27–28; T. Chrzanowski, *Olecko w XIX wieku*, w: S. Achremczyk [et al.], op. cit., s. 308.

⁷⁴ Zu der öffentlichen Prüfung..., Lyck 1870, s. 21.

ców dominowali elczanie, ale pojawili się również reprezentanci takich miejscowości, jak Wystruć, Olecko, Sedranki, Nidzica, a nawet Poczdam. Wysokość składek wynosiła 3–16 marek, w sumie wpłynęło wówczas 247 marek⁷⁵.

Spadek liczby osób udzielających wpłat na konto stypendialne był zjawiskiem powolnym, ale trwałym. W końcu lat osiemdziesiątych liczba wpłacających wynosiła około trzydziestu, w 1896 r. wymieniono już tylko kilkunastu ofiarodawców, w roku szkolnym 1900/1901 indywidualnych wpłat dokonało zaledwie dziesięć osób, prawie wszyscy pochodzili z Ełku. Lista ofiarodawców za rok szkolny 1913/1914 zawierała tylko cztery nazwiska⁷⁶.

* * *

Po utworzeniu „Stipendium Masovianum” powstało kilka nowych funduszy wspierających uczniów Królewskiego Gimnazjum w Ełku. Zmarła w 1886 r. w Orzyszu panna Freytag zapisała w testamencie na rzecz gimnazjum, do którego uczęszczali jej bracia, dom i 3 tys. marek. Po sprzedaży nieruchomości stworzono możliwość wypłacania stypendium czterem uczniom w każdą rocznicę śmierci fundatorki. Kilka lat przed wybuchem I wojny światowej na koncie „Freytag’sche Stiftung” znajdowało się ponad 15 tys. marek, a stypendium przyznawano pięciu uczniom gimnazjum ełckiego. Datki zebrane przy okazji obchodów trzechsetlecia powstania szkoły prowincjonalnej w Ełku pozwoliły na utworzenie Fundacji Jubileuszowej („Jubiläums-Stiftung”). Tuż przed wybuchem I wojny światowej na koncie tego funduszu znajdowało się ponad 5,8 tys. marek, a stypendia przyznawano dwom uczniom⁷⁷. Najmłodsza z działających przy gimnazjum ełckich była Fundacja Karkutscha („Karkutsch-Stiftung”). W 1914 r. dysponowała kapitałem w wysokości ponad 31 tys. marek, w jego ramach udzielano stypendium trzem uczniom. W roku szkolnym 1913/1914 w gimnazjum ełckim w sumie przyznano uczniom stypendia w wysokości 2705 marek⁷⁸.

Ponadto uczniowie mogli ubiegać się o nadzwyczajne wsparcie finansowe udzielane przez ministra oświaty. Beneficjentami tej zapomogi stawali się jednak niezmiernie rzadko, znamy bowiem tylko jeden tego typu przypadek z drugiej połowy stulecia. W końcu lat siedemdziesiątych uczeń gimnazjum otrzymał ministerialną pomoc finansową w wysokości 100 marek⁷⁹.

⁷⁵ Programm..., Lyck 1883, ss. 16–17.

⁷⁶ Jahresbericht..., Lyck 1890, s. 20; Königliches Gymnasium zu Lyck..., Lyck 1896, s. 23; Königliches Gymnasium zu Lyck..., Lyck 1901, s. 10; Königliches Gymnasium zu Lyck..., Lyck 1914, s. 14.

⁷⁷ E. Bernecker, op. cit., Tl II, s. 9; Königliches Gymnasium zu Lyck..., Lyck 1914, s. 14.

⁷⁸ Ibidem, s. 14.

⁷⁹ APO 4/754, Ministerstwo oświaty do rejencji gabińskiej, Berlin, 16 IV 1878, k. 15; ibidem, Ministerstwo oświaty do rejencji gabińskiej, Berlin, 18 IV 1879, k. 18.

* * *

„Stipendium Masovianum” stanowi przykład skutecznej inicjatywy szkolnych funduszy, wspierających niezamożnych i zdolnych uczniów gimnazjów wschodniopruskich w drugiej połowie XIX w. W jego funkcjonowaniu kluczową rolę odgrywali nauczyciele ełckiej szkoły średniej. Była to aktywność w pełni dobrowolna i charytatywna. Troska nauczycieli o poprawę sytuacji uczniów przejawiała się nie tylko w codziennym nadzorze realizacji zadań statutowych funduszu stypendialnego, ale również w finansowym wspieraniu jego działalności. Fakt, że inicjatywa powołania funduszu zrodziła się wśród kilku członków ełckiej rady pedagogicznej wskazuje, że pogląd o konieczności niesienia pomocy uczniom odgrywał istotną rolę w nauczycielskim sposobie myślenia o wykonywanym przez siebie zawodzie. Obowiązująca w państwie pruskim płatna nauka w szkolnictwie średnim determinowała powstawanie inicjatyw dobroczynnych, którym władze zwierzchnie nie sprzeciwiały się, pozostawiały sobie jednak prawo do nadzoru funduszy stypendialnych. Zakres autonomii szkolnych instytucji charytatywnych widoczny jest na przykładzie „Stipendium Masovianum”. Wyznaczony on został poprzez zatwierdzone przez władze zwierzchnie zapisy statutowe, których nie można było zmieniać bez zgody prowincjonalnych władz oświatowych. Nauczyciele mieli jednak swobodę w zakresie przyznawania poszczególnych stypendiów.

„Stipendium Masovianum” przyczyniało się do wyrównywania szans ukończenia nauki gimnazjalnej przez uczniów szkoły ełckiej. Można zaryzykować twierdzenie, że dobroczynność mająca na celu realizację takiego zadania była uznawana w XIX w. za istotny aspekt działalności szkoły. Przez cały analizowany okres fundusz miał trwałą i stabilną podstawę finansową, co wynikało m.in. z faktu, że inicjatywa taka, zyskując społeczną aprobatę, mogła liczyć na pomnażanie swych funduszy dzięki datkom ofiarowywanym przez społeczność mazurską. Idea wspierania uczniów zyskała duży rezonans w Ełku i okolicy, co może potwierdzać, że w XIX w. szkoła była instytucją tworzącą trwałe więzi społeczne. „Stipendium Masovianum” jest przykładem projektu nauczycielskiego, wokół którego potrafiono skupić, zwłaszcza w pierwszych dekadach działalności, wielu reprezentantów mazurskiej elity społecznej, do jego sukcesu przyczyniło się wielu rodziców uczniów i absolwentów szkoły. Dowodzi to poniekąd znaczącej rangi szkoły w życiu lokalnej społeczności i pozycji społecznej nauczycieli w tak niewielkich miastach, jak XIX-wieczny Ełk.

Tomasz Chrzanowski, „Stipendium Masovianum” im Königlichen Gymnasium in Elk/Lyck in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (1858–1914)

Zusammenfassung

Das Ziel des vorliegenden Artikels ist der Versuch, durch die Darstellung der Genese und eine Tätigkeitsanalyse des Masowischen Stipendiums (*Stipendium Masovianum*) vom Augenblick seines Entstehens im Jahr 1858 am Königlichen Gymnasium in Elk/Lyck bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges auf die Arbeit philanthropischer Organisationen im ostpreußischen Mittelschulwesen im 19. Jahrhundert aufmerksam zu machen. Auf das Problem der Zusammenhänge der Wohltätigkeitsidee mit dem Leben der Schule als Institution möchte der Autor aus der Perspektive der Bildungsgeschichte blicken. Zu diesem Zweck führt er eine Analyse der einzelnen Aspekte des Fonds auf der Grundlage der in den jährlichen Berichten des Lycker Gymnasiums enthaltenen Informationen über dessen Tätigkeit durch. Unter anderem unternimmt er den Versuch, die Rolle und Bedeutung der Lehrer in dieser Art von Initiative zu bestimmen, und analysiert die wesentlichen Grundsätze der Stiftungstätigkeit. In der Konklusion stellt der Autor fest, dass das „Stipendium Masovianum” zu einer Angleichung der Chancen auf einen Gymnasialabschluss für die Schüler der Lycker Schule beitrug. Ebenfalls lässt sich feststellen, dass Wohltätigkeit, deren Ziel in der Realisierung einer solchen Aufgabe bestand, im 19. Jahrhundert als wesentlicher Aspekt der Schultätigkeit galt.

Übersetzt von Christiane Schultheiss

Tomasz Chrzanowski, *Stipendium Masovianum in the King's Gymnasium in Elk in the second half of the 19th century*

Summary

The aim of this article is to broaden the knowledge about the charity organizations affiliated with East Prussian high schools in the 19th century. The Mazovian Scholarship (*Stipendium Masovianum*) was one of those charity organizations – it was founded in 1858 and affiliated with the King's Gymnasium in Elk. The author follows its activities up till the beginning of the First World War from the perspective of the history of education: the role of this charity in the life of the school as an institution. The source basis for the analysis of different aspects of the *Stipendium Masovianum* is the bulk of the annual reports made by the Elk gymnasium. The role and importance of the teachers in this initiative is analysed as well as the main aims of the foundation. As a conclusion of his research the author states, that *Stipendium Masovianum* helped to equal the chances of the pupils of Elk gymnasium. The charity activity, which aimed to facilitate that, was considered as an important part of the school's activity in the 19th century.

Translated by Mateusz J. Fafiński